

Inhoud

Wat kun je verwachten van het extra materiaal bij webinar 2 over groene exegese?

1. Je vindt hier allereerst vertaalaantekeningen bij het besproken gedeelte in de NBV21.
2. Daarna volgt een samenvatting van webinar 2.
3. Verder krijg je een aantal suggesties voor de verkondiging.
4. Daarna enige informatie over de gastspreker, Paul Schenderling.
5. Tot slot vind je een literatuurlijst en een lijst met links naar organisaties die ander materiaal bieden rondom groene Bijbeluitleg en theologie.

1. Vertaalaantekeningen bij de profeten

Enkele aantekeningen bij teksten die in dit webinar worden geciteerd.

Jesaja

[5:8c] *Weduwen worden door hen beroofd, wezen uitgebuit* – Door te kiezen voor ‘berooft’ en ‘uitgebuit’ is de vertaling beter afgestemd op Jes. 8:1, 3 en 10:6.

Micha

[2:11a] *Als iemand wind en valse leugens verspreidde* – De NBV was nodeloos ingewikkeld (‘Als er iemand was die niets dan wind en valse leugens verspreidt’).

[2:11b] *Ik zie voor jullie wijn en bier* – Het woord dat traditioneel als ‘sterke drank’ wordt weergegeven (*sjechaar*), betekent feitelijk ‘bier’ (zie onder meer Jaap van Dorp, ‘Bier in de Bijbel’ in: *Met Andere Woorden* 30/1 [2011], 24-29). Ook *lecha*, ‘voor jullie’ is terug in de tekst, want het gaat niet om een visioen van drank, maar om een leugenachtige profetische toezegging.

[3:11] *Ons zal geen onheil treffen* – De NBV heeft ‘Ons kan geen kwaad overkomen’. Maar dat is iets te algemeen, hier gaat het om een stellige ontkenning van de komst van het grote onheil waarvoor de profeet waarschuwt (vgl. Jer. 5:12; 23:17).

Er zijn verder vertaaltoelichtingen te vinden bij de NBV op debijbel.nl (zie NBV met vertaalaantekeningen). Veranderingen in de NBV21 worden toegelicht in Matthijs de Jong en Cor Hoogerwerf, *NBV21: De vertaalmethode toegelicht*, Haarlem/Antwerpen 2021.

2. Samenvatting webinar 1

In het webinar diepen gastspreker Paul Schenderling en Matthijs de Jong de vraag uit hoe we de kritiek van de Bijbelse profeten kunnen betrekken op onze tijd. We beginnen met een schets van de situatie toen en nu en bespreken welke parallellen we kunnen trekken. Daarna gaan we dieper in op de morele crisis die door de profeten aan de kaak wordt gesteld. Hoe ongemakkelijk ook: dit is kritiek die we ons moeten aantrekken. Het derde en laatste deel gaat over de vraag ‘wat valt er te winnen?’ Het gaat de profeten om een samenleving gebouwd op recht en gerechtigheid. Valt er ook voor ons iets te winnen?

Lees ook de achtergrondstudie ‘Geen vrede zonder recht’. In het webinar krijgt onze gastspreker ruim het woord over de situatie van vandaag, maar daarnaast bieden we als achtergrond bij Bijbelse profeten de longread ‘Geen vrede zonder recht. De waarschuwing van de profeten’ op debijbel.nl.

3. Suggesties voor de preek

3.1 Bescherming van wat kwetsbaar is

De Bijbelse profeten stellen sociale misstanden aan de kaak. Zij zien uitbuiting en oneerlijke zelfverrijking als een gif dat de bodem doortrekt en het land letterlijk verziekt. Ook vandaag wordt breed erkend dat de klimaatproblemen verweven zijn met wereldwijde economische onrechtvaardigheid. Paus Franciscus benadrukt dit verband in *Laudato Si'*, zijn encycliek uit 2015: de noodkreet van de aarde en de noodkreet van de armen klinkt tezamen. Het kwetsbare moet beschermd worden. Dat is wat ook de profeten benadrukken.

3.2 Orde heeft een morele dimensie

De aarde is geen neutraal domein, het is Gods aarde. God heeft zijn orde in de schepping gelegd – de kosmische grenzen, de natuurlijke patronen, en – zo benadrukken de profeten – de eis van gerechtigheid. Duidelijk is dat de profeten onder ‘gerechtigheid’ in de eerste plaats verstaan: een eerlijke behandeling van wie zwak en kwetsbaar is en niet voor zichzelf kan vechten. Een prangende vraag voor vandaag is: Is er nog iets over van morele orde of is er alleen nog maar de wet van economie? We zien talloze voorbeelden van zaken die juridisch zijn afgedekt en economisch voordelig, maar die op gespannen voet staan met gerechtigheid in de profetische betekenis.

3.3 Kritiek die je niet wilt horen

De Bijbelse profeten kijken door de façade heen. Ze ontmaskeren de rookgordijnen van de zichzelf verrijkende elite en ze duiden de stand van zaken door als het ware met Gods ogen te kijken. Hun kritiek is snoeihard en tegelijk volstrekt fair. Wat zien wij als wij onze situatie net zo eerlijk onder ogen zien? In *Hoe handel ik eerlijk* wijzen Matthias Olthaar en Paul Schenderling op grootschalige misstanden: consumptie in rijke landen gaat samen op met productie in arme landen. De arbeiders die daarvoor worden ingezet leven voor het overgrote deel in diepe armoede. Bovendien legt grootschalige productie gericht op (over)consumptie in rijkere landen beslag op het leefgebied van miljoenen mensen. Dit is geen vrolijk verhaal. Moeten we het daar echt over hebben?

3.4 Niet minder, maar meer!

De profeten zien een samenleving voor zich gebouwd op recht en gerechtigheid. Solidariteit in plaats van onverschilligheid, bescherming in plaats van uitbuiting. Dit Israël zal rijk zijn: rijk op een niet-materiële manier, rijk door Gods nabijheid. Vandaag wordt de gedragsverandering die nodig is voor een eerlijker en duurzamer leven vooral uitgedrukt in termen van *minder*: minder consumeren, minder verbruiken, minder luxe, minder vlees, minder vliegen. Maar: is het perspectief van *meer* niet minstens zo belangrijk? Een bewuster en vervulder leven, meer saamhorigheid, meer aandacht voor het goede, meer dankbaarheid, meer geestelijke rijkdom. Is het naïef en wereldvreemd om zo te denken? Datzelfde zou je dan ook kunnen zeggen over het ideaalbeeld dat de profeten ons voorhouden. Laten we het liever aanstekelijk noemen!

Het dwingt ons tot een keuze. En daarmee komen we misschien wel bij de kern van de Bijbelse profeten: hun woorden zijn niet bedoeld om vrijblijvend te lezen. Ze stellen je voor een keuze.

4. Over gastspreker Paul Schenderling

Paul Schenderling is econoom bij Berenschot en adviseert over sociale kwesties. Samen met Matthias Olthaar schreef hij het boek *Hoe handel ik eerlijk* (Skandalon 2021).

Hoe leef ik eerlijk?

De auteurs gebruiken de profetische teksten als een spiegel voor wat er vandaag op een wereldwijde schaal plaatsvindt. Dat is volgens de auteurs in de kern hetzelfde proces maar nu op een veel grotere schaal:

- (1) De risico's en bijkomende schade van groei en schaalvergroting worden zoveel mogelijk gelegd bij de armen, bij hen die zich niet kunnen verweren.
- (2) Achter wat op papier goed geregeld lijkt, gaan misstanden schuil die toegedekt worden. De zaak wordt anders voorgesteld dan die is.
- (3) De fysieke afstand tussen rijk en arm maakt de uitbuiting onpersoonlijk en onttrekt misstanden aan het zicht.
- (4) Wie aan de gunstige kant staat neemt de situatie voor vanzelfsprekend aan: het is moeilijk om de ogen van de rijkere te open voor het onrecht waaraan ze bijdragen.

Er is leven na de groei

Net nieuw uitgekomen is een vervolgboek: Paul Schenderling, *Er is leven na de groei. Hoe we onze toekomst realistisch veiligstellen* (Bot 2022).

Paul Schenderling vertelt erover op NPO Radio 1 [in dit interview](#).

Genoeg om te leven

Een belangrijk initiatief van Paul Schenderling is de [Stichting Genoeg om te leven](#). Deze stichting ondersteunt en inspireert een nieuwe manier van samenleven, waarbij mensen spullen delen met elkaar in plaats van alles zelf te kopen.

Schenderling is ook een van de mensen achter het gloednieuwe collectief [Just enough](#).

5. Literatuur bij webinar 2

- John Barton, 'Reading the Prophets from an Environmental Perspective' in: Horrell e.a., *EH*, 46-55.
- Wim de Bruin, '[Micha en het failliet van de maakbaarheidsgedachte](#)'. Micha 6:14-15: onheilsprofetie als mogelijkheid' in: *Met Andere Woorden* 41/2 (2022), 47-57.
- Marvin L. Chaney, 'The Political Economy of Peasant Poverty. What the Eighth-Century Prophets Presumed but Did Not State' in: Ronald A. Simkins en Thomas M. Kelly (red.), *The Bible, the Economy, and the Poor*, [Journal of Religion & Society Supplement 10](#), 2014.
- Zev I. Farber en Jacob L. Wright (red.), *Archaeology and History of Eight-century Judah*, Atlanta 2018.
- Matthijs J. de Jong, *Isaiah among the Ancient Near Eastern Prophets*, Leiden 2007.
- Hilary Marlow, 'Justice for whom? Social and Environmental Ethics and the Hebrew Prophets' in: Katharine Dell (red.), *Ethical and Unethical Behaviour in the Old Testament*, New York / Londen 2010.
- Matthias Olthaar en Paul Schenderling, *Hoe handel ik eerlijk*, Middelburg 2021.
- Assaf Yassar-Landau, Eric H. Cline, Yorke M. Rowan, *The Social Archaeology of the Levant. From Prehistory to the Present*, Cambridge 2019.

6. Literatuur rond groene exegese en theologie

Nederlands

Breed toegankelijk:

- Jan J. Boersema, 'De val en de wolf' in: *Met Andere Woorden* 41/2 (oktober 2022), 19-21. [[Column](#) over de tweedeling tussen wilde en gedomesticeerde natuur en de gevolgen daarvan.]
- Gijsbert van den Brink, 'Rentmeesterschap?' in: *Met Andere Woorden* 41/2 (oktober 2022), 70-71. [[Excerpt](#) uit de 'Wetenschapsbijbel' over het begrip rentmeesterschap.]
- Hans Burger, *Hoop voor een zuchtende schepping. Reflecties over lijden en ecologie bij Romeinen 8*, Reformatorische Stemmen 2020/1, Baarn 2020. [Toegankelijk boekje over het thema in de titel, met gespreksvragen.]
- Dave Bookless, *Het groene hart van het geloof. Zorg voor Gods wereld*, Amsterdam 2019 [Kampen 2009]. [Toegankelijk boek waarin zorg voor de schepping in het centrum van het christelijk geloof wordt geplaatst.]
- Sam Janse, 'Groene exegese – kan dat wel?' in: *Met Andere Woorden* 41/2 (oktober 2022), 58-59. [[Column](#) over zin en onzin van groene exegese.]
- Trees van Montfoort, 'Schepping is geen strijd' in: *Met Andere Woorden* 41/2 (oktober 2022), 44-45. [[Column](#) over wat het betekent dat strijd afwezig is in het scheppingsverhaal.]
- Matthias Olthaar en Paul Schenderling, *Hoe handel ik eerlijk?* Middelburg 2021.
- Paul Schenderling, *Er is leven na de groei. Hoe we onze toekomst realistisch veiligstellen*, Voorschoten 2022.
- Hans Schraevesande (red.), *Van God is de aarde en al wat daar leeft. Waarom duurzaamheid tot het hart van kerk en geloof behoort*, Bezinning 60, Amersfoort 2019. [Toegankelijke brochure over kerk, geloof en duurzaamheid. [Digitaal te bestellen bij de Raad van Kerken.](#)]
- In de loop van oktober en november 2022 verschijnen diverse blogs op [debijbel.nl](#).

Vakliteratuur:

- Jan Boersema, *Thora en Stoa over mens en natuur. Een bijdrage aan het milieudebat over duurzaamheid en kwaliteit*, Baarn 1997. [Studie over de levensbeschouwelijke wortels van het milieudebat, waarin ook de symbolische rijkdom van de Thora aan de orde komt.]
- C. Houtman, *Wereld en tegenwereld. Mens en milieu in de Bijbel / Mens en milieu en de Bijbel*, Baarn 1982. [Kritisch boekje over de uitleg van het Oude Testament en wat er daarbij vaak misgaat in 'groene' exegese.]
- Matthijs de Jong, 'Heersen als beeld van God: (g)een ramp voor de aarde. Een exegetische verkenning van Genesis 1:26-28' in: *Met Andere Woorden* 41/2 (oktober 2022), 22-41. [[Onderzoeksartikel](#) waarin onderzocht wordt wat het betekent dat niet de mens, maar de sabbat kroon op de schepping is.]
- *Laudato Si' – Wees geprezen*, geautoriseerde vertaling van de milieu-encycliek van paus Franciscus uit 2015. [[Samenvattingen zijn hier te vinden.](#)]
- Trees van Montfoort, *Groene theologie*, Middelburg 2019. [Theologisch betoog voor Gods liefde voor héél de schepping, met bespreking van Bijbelse teksten en diverse theologische visies.]
- Eva van Urk-Coster, 'Ecologisch Bijbellezen in het antropoceen' in: *Met Andere Woorden* 41/2 (oktober 2022), 8-17. [[Achtergrondartikel](#) dat antropocentrische lezing van de Bijbel bevraagt.]
- In de loop van oktober en november 2022 verschijnen diverse longreads op [debijbel.nl](#).

Engels

- Richard Bauckham, *Living with Other Creatures. Green Exegesis and Theology*, Milton Keynes 2012. [Verzameling essays over de plaats van mensen in de schepping, met aandacht voor o.a. de evangeliën en Openbaring, stemmen uit de traditie en een Bijbels-theologische visie op biodiversiteit.]
- Ellen F. Davis, *Scripture, Culture, and Agriculture. An Agrarian Reading of the Bible*, Cambridge 2009. [Theologie en ethiek van landgebruik; vernieuwende uitleg van Bijbelse zorg voor de aarde in gesprek gebracht met moderne visies op agricultuur.]
- Norman Habel, *An Inconvenient Text. Is a Green Reading of the Bible Possible?* Adelaide 2009. [Veel teksten in de Bijbel zijn 'grijs' in plaats van 'groen', Habel stelt voor die te lezen vanuit het perspectief van de slachtoffers: de aarde en zijn inwoners.]
- Horrell e.a., *EH = David G. Horrell, Cheryl Hunt, Christopher Southgate en Francesca Stavropoulou (red.), Ecological Hermeneutics. Biblical, Historical and Theological Perspectives*, Londen/New York 2010. [Veelomvattend boek dat ecologische inleidingen biedt bij de Bijbel, traditie en hedendaagse leeswijzen.]
- David G. Horrell, *The Bible and the Environment. Towards a Critical Ecological Biblical Theology*, Londen/Oakville 2010. [Bespreekt verschillende delen van de Bijbel, hermeneutische reflecties.]
- Marlow & Harris, *OHBE = Hilary Marlow en Mark Harris (red.), The Oxford Handbook of the Bible and Ecology*, Oxford 2022. [Veelomvattend handboek dat ecologische inleidingen biedt bij de Bijbel, traditie en hedendaagse leeswijzen.]
- Zie ook de literatuur die gebruikt is in de artikelen in *Met Andere Woorden* 41/2.

7. Aan de slag met Bijbel en duurzaamheid

7.1 NBG-materiaal rond Bijbel en duurzaamheid

- Boekje ***Bijbel en duurzaamheid Inspiratie voor een groene levensstijl***. Dit boekje bevat een Bijbellesplan, gespreksstof voor kringen en kindermateriaal. Het boekje is gratis en wordt tegen verzendkosten toegestuurd na bestelling via bijbelgenootschap.nl/kerken.
- Leesplan ***Maak je bijbel groen***. Beschikbaar in de [Mijn Bijbel-app](#).
- Boek ***Maak je bijbel groen***. Verdieping en inspiratie om van je eigen bijbel een groene bijbel te maken. Een lees- en werkboek met de extra inhoud uit de *Groene Bijbel*. Zie <https://shop.bijbelgenootschap.nl/product/maak-je-bijbel-groen/>.

7.2 Ander toegankelijk materiaal rond Bijbel en duurzaamheid

Zie ook bij Literatuur.

Micha Zondag

ON/OFF SCHULDIG: Voel jij je thuis in een schuldig systeem? Tijdens de Micha Zondag staan duizenden kerken wereldwijd stil bij een thema rondom armoede en onrecht. [Download het gratis materiaal](#) met o.a. **prekschetsen** en doe ook mee op 16 oktober 2022 (of een andere zondag).

Een klimaatgesprek onder pastores

Aster Abrahamsen-den Bok e.a., *Een klimaatgesprek onder pastores. Gespreksmateriaal door pastores voor pastores*, 2022. Handleiding voor klimaatgesprek onder pastores. Bevat vier delen: 1) Uitwisseling van perspectieven, 2) Inleidende artikelen over preken tijdens klimaatcrisis, 3) Liturgische bouwstenen, 4) Verdiepende artikelen. [Deze handleiding is gratis te downloaden](#).

GroenGeloven

De website [GroenGeloven](#) wil je inspireren om, al of niet vanuit het geloof, na te denken over duurzaamheid. Wat betekent duurzaamheid voor jou en wat betekent dit voor de keuzes in het dagelijks leven? Naast de blog van Marjolein Tiemens-Hulscher is er een aanbod te vinden van lezingen, cursussen en workshops.

7.3 Christelijke groene organisaties en werkverbanden

- [A Rocha](#) is een wereldwijde beweging van christenen die vanuit hun geloof zorgen voor Gods schepping.
- [Ecokerk](#), opgericht door de Belgische bisschoppen, verbindt ecologie met de christelijke spiritualiteit en de sociale leer van de Kerk.
- [GroeneKerken](#):
 - Geloof in God als schepper is verbonden met de zorg voor zijn schepping. Deze twee komen bij elkaar in een kerkgemeenschap. Daarom vindt GroeneKerken dat duurzaamheid voor elke kerk een relevant en essentieel thema is.
 - GroeneKerken ondersteunt kerken om duurzame stappen te zetten, zich te verdiepen in de 'groene' kant van de Bijbel en van betekenis te zijn voor de samenleving. GroeneKerken stimuleert dat kerken duurzaam

mer en groener worden en dat die kerken – van beginner tot duurzame expert – elkaar kunnen vinden en stimuleren.

- Je bent welkom om je aan te sluiten bij ons netwerk!
- Zie ook Kees Posthumus (i.s.m. GroeneKerken), *Geloof en een hoop zonnepanelen. Naar een duurzame, groene geloofsgemeenschap*, [meer informatie](#).
- De website [Kerk en Milieu](#) is een van de 'groene websites' van de Raad van Kerken in Nederland.
- [Laudato Si' Alliantie](#): Nederlandse werkgroep rond de encycliek *Laudato Si'* van paus Franciscus.
- [Micha Nederland](#) komt op voor gerechtigheid. De organisatie verbindt, inspireert en activeert kerken en organisaties om actief christen te zijn in deze wereld.
- [Werkgroep Theologie, Kerk en Duurzaamheid](#) van de Raad van Kerken in Nederland wil zich inzetten voor een duurzame samenleving.
- [Netwerkgroep Schepping en Duurzaamheid](#) van de Raad van Kerken.

Op de websites [Kerk en Milieu](#) en [Laudato Si'](#) staan opsommingen van nog meer duurzame organisaties.